

חרב אריאב יוסט

בסיס לדבר האסור

ראשי פרקים:

- א. פתיחה - מהו בסיס לדבר האסור והבעיתיות שבאיסור.
- ב. הצעת הסבר - הבסיס המותר נאסר מצד טפלותו לדבר האסור, ומשום כך מתבטלת תורת כלי ממנו.
- ג. הגדרת מצבי ביניים בבסיס לדבר האסור לדעת רש"י ותוס':
 1. הניח בערב שבת ע"מ ליטלו בשבת.
 2. מצב בו האיסור משמש את ההיתר ואין ההיתר טפל לו (לדעת רש"י).
- ד. דין בסיס **שעיקר** שימושו לצורך האיסור.
- ה. דין בסיס **שכל** שימושו לצורך האיסור.
- ו. שיטת רש"י במצבי הביניים ע"פ הגאון ר"ע איגר.
- ז. שיטת הרמב"ן - הגדרת בסיס לדבר האסור ע"פ הזיקה שיש בין האיסור וההיתר גם אם אין הבסיס המותר טפל לאיסור.
- ח. סיכום.

פתיחה

א. תאור המציאות והצגת הבעיתיות שבאיסור

כתב הרמב"ם¹: "אסרו חכמים לטלטל מקצת דברים בשבת כדרך שהוא עושה בחול ומפני מה נגעו באיסור זה אמרו, ומה אם הזהירו נביאים וצוו שלא יהיה הילוכך בשבת כהילוכך בחול ולא שיחת השבת כשיחת החול שנאמר: "ודבר דבר" ק"ו שלא יהיה טלטול שבת כטלטול דחול כדי שלא יהיה כיום חול בעיניו וכו'".

אולם חכמים הרחיבו דין זה ואסרו בטלטול אף בסיס לדבר האסור. רוצה לומר, דבר שכשלעצמו מותר לטלטלו, כשהוא משמש בסיס למוקצה כגון שהניח דבר מוקצה עליו לפני שבת הרי הוא מקבל את כל דיני המוקצה ואסור לטלטלו כל השבת כמו המוקצה עצמו, ואפילו שהוסר המוקצה ממנו. ומשום שמציאות זו אינה רגילה, שהרי רוצים אנו לאסור לגמרי בטלטול דבר שכשלעצמו הוא מותר ותורת כלי עליו, התנו חכמים תנאים מסוימים שבלעדיהם לא יאסר הבסיס ונזכיר כעת רק את אלו המוסכמים על כולם ואינם במחלוקת):

- א. הבסיס נאסר דוקא כשהניח האיסור עליו מדעת, אבל בשוכת, אינו הופך לבסיס לדבר האסור (שבת קמ"ב ע"ב).
- ב. אין הבסיס נאסר בטלטול אלא כשהמוקצה הונח עליו ע"י בעליו של הבסיס או ע"י מי שקיבל רשות ממנו, או שעושה זאת לטובת הבעלים אפילו שלא בידיעתו והסכמתו, אך בודאי נח לו בזה (שו"ע סימן ש"ט ס"ד ברמ"א).

1. רמב"ם בפרק כ"ד מהל' שבת ה"ב וע"ש עוד טעמים לאיסור המוקצה וע"ש בראב"ד וע' ערוה"ש סי' ש"ח ג' וע' עוד טעם למוקצה בח"א כלל ל"ז סי' א'.

ג. אין הבסיס נאסר בטלטול אא"כ יש למוקצה שעליו חשיבות לגביו.
 ד. אין הבסיס נאסר אלא כשמניח המוקצה עליו. אבל כשמניח על דבר הטפל לו הדבר הטפל עצמו נאסר אבל הבסיס לא. וכיס התפור לבגד רק בשוליו ובתוכו מעות רק הכיס נאסר אבל הבגד לא.)
 (שבת מ"ד ע"ב ע"כ מוכני שלה וכו')
 ה. אם מונח על הבסיס גם היתר וגם איסור וההיתר חשוב מן האיסור (והונח מע"ש), אין הבסיס נאסר.
 מהדינים האלו נראה שבסיס לדבר האסור איננו אסור מחמת עצמו אלא מחמת תנאים מסוימים שמתקיימים בו.
 במאמר זה ננסה לעמוד על הסברות שבאיסור זה.

ב. הגדרת הבסיס כטפל לאיסור שעליו:

"אמר רבי שמעון, כבתה (הנר) מותר לטלטלה. כבתה אין לא כבתה לא. מאי טעמא דר' שמעון?... אלא אמר רבא: הנח לנר שמן ופתילה הואיל ונעשה בסיס לדבר האסור" (שבת מ"ז ע"א).

ופירש רש"י במקום: לדבר האסור - "לשלהבת, דבכי האי מוקצה מודה ר"ש שהכלי טפל לשלהבת בעודה בו".

"אמר ר' חנינא אמר ר' רומנוס לי התיר רבי לטלטל מחתה באפרה... והתנן נוטל אדם את בנו והאבן בידו או כלכלה והאבן בתוכה... טעמא דאית ביה פרי הא לית בה פרי לא". (שם)

רש"י: הא ליכא פרי - "הכלי נעשה בסיס לאבן וטפלה לו ובטל תורת כלי דידיה".
 כלומר ע"מ שנוכל לאסור את הדבר המותר אנו חייבים להגדירו כטפל לאיסור וממילא כל השימושים הנוספים שהיו לכלי בטלים ומבוטלים. מכיון שהנחתי את המוקצה על הבסיס בכוונה תחילה, הגדרתי את הבסיס כמשמש לאיסור ובעצם כאיסור עצמו ממש ולכן אע"פ שנפל אח"כ האיסור אין לכך משמעות משום שבטלה כבר תורת הכלי מהבסיס בע"ש.

ג. הגדרת מצבי ביניים לשיטת רש"י ותוס':

1. האיסור משמש את ההיתר ואין ההיתר טפל לו.
 במשנה (בדף מ"ט ע"א): "טומנין... בגיזי צמר ואין מטלטלין אותן. כיצד הוא עושה נוטל את הכיסוי והן נופלות".

פירש רש"י - נוטל הכיסוי - "של קדירה שיש תורת כלי עליו ואע"ג שהן עליה לא איכפת לן דלא נעשית בסיס לתן שאין עשוי אלא לכסות קדירה!"

פה מוגדרת מציאות חדשה. לא נוכל להגדיר את הקדירה כטפילה לגיזים שעליה שהרי אדרבה, כל ענינם של הגיזים הוא לשמש את הקדירה והיא עיקר. ומדגיש רש"י שעדיין יש תורת כלי עליה. לכן במציאות זו לא הופכת הקדירה בסיס לאיסור ומותר לנער את הקדירה והגיזים יפלו.

ממבט ראשון לכאורה נראה כי דבריו אלה של רש"י אינם עולים בקנה אחד עם דבריו בדף נ"א ע"א:

"... טמן וכיסה בדבר שאינו ניטל בשבת, או שטמן בדבר הניטל בשבת וכיסה בדבר שאינו ניטל בשבת, אם היה מגולה מקצתו נוטל ומחזיר ואם לאו אינו נוטל ומחזיר".

ופירש רש"י - "אם אין מקצת פיה מגולה לא יטול דאין לו במה יאחזנה. ואם תאמר יפנה סביבותיה הואיל ודבר הניטל הוא ויאחזנה בדופניה ויגביהנה ויטנה על צידה ויפול הכיסוי כי היא דתנן לקמן... הא אוקימנא התם בשכח אבל במניח נעשה בסיס לדבר האסור. והיכא דמגולה מקצתו אין זה טלטול שמצדדו והכיסוי נופל מאליו".
 עולה מדברי רש"י שאע"פ שהניח הכיסוי (המוקצה) על הכלי על מנת לשמש את הכלי, הופך הכלי להיות בסיס לדבר האסור ואלו מרש"י בדף מ"ט עלה שבכגון זה אין הבסיס נאסר.
 מדברי רש"י הנ"ל עולה עוד שהמניח בערב שבת על מנת ליטול בשבת הופך הבסיס לאסור.

2. מניח בערב שבת ע"מ ליטול בשבת.

תוס' (נ"א ע"א, ד"ה או) נחלק על דבריו אלו של רש"י, והקשה עליו אם במניח ע"מ ליטול בשבת נחשב "כמניח", מדוע טלטול בניעור מותר, הרי במניח אפילו נייעור המוקצה אסור! מתוך כך מפרש ר"ת שהמניח בער"ש ע"מ ליטלו בשבת אינו חשוב כמניח, כיון שדעתו ליטלו בשבת ואינו מבטלו שם לכל השבת. ולכן מותר לנער וגם להגביה את הבסיס שעליו הונח האיסור, במקרה הצורך.
 מסברה נראים מאוד דברי תוס' עפ"י ההגדרה שהגדרנו בבסיס לדבר האסור, שהרי כל היסוד לאסור את הבסיס המותר הוא מצד מה שבטל תורת כלי דידיה, והוא הופך טפל לגבי האיסור. ועל כן אם אדם מראש, בערב שבת הניח איסור על גבי ההיתר ע"מ ליטלו בשבת, לא נוכל לומר שבטל תורת כלי מההיתר. שהרי האדם הגדיר מראש שלכלי הזה יש עוד שימושים רבים, והשימוש לאיסור הוא רק שימוש זמני. ואם כן הכלי הזה כשלעצמו לא נאסר אף פעם, שהרי לא בטלה מעולם תורת כלי ממנו.
 על יסוד זה הקשה הרשב"א (ד"ה הא דתניא נ"א ע"א) מה ההבדל בין כל בסיס לדבר האסור שבו אנו אומרים שאם הניח בע"ש ע"מ ליטלו בשבת לא נהפך הבסיס לאסור ואילו נר שמן ופתילה שאסרו מפני שנעשו בסיס לדבר האסור ואע"פ שאין הנר בסיס לכל היום אלא לצורך מקצת הלילה שהרי אדם מצפה מתי יכבה נרו?

ד. בסיס שעקר תשמישו לצורך האיסור:

נראה לתרץ את קושית הרשב"א ע"פ יסוד בדברי המג"א בסי' רע"ט ס"ק ה'.
 כתב המחבר בסעיף ג' (שם): "לטלטל נר ע"י שנותנין עליו לחם בשבת אסור. ואם נתן עליו הלחם מבעוד יום יש מי שמתיר לטלטלו בשבת על ידי לחם ואין לסמוך עליו".
 ועל כך כתב המג"א - "וז"ל רש"י דף מ"ז ד"ה האי מוקצה מודה ר"ש דהכלי טפל לשלהבת וכו'. כלומר דידוע דמנורה טפל לשלהבת ועשויה לכך ולא עשוי ללחם ולכן לא מהני לחם".
 ובמשנה ברורה (שם סק"ט) הביא דבריו וז"ל: "ומ"מ סיים המחבר שאין לסמוך ע"ז ועל הלחם, והטעם כיון דחמנורה עיקר עשייתה בשביל חשלהבת לכן נעשית תמיד טפל ובסיס לשלהבת ולא ללחם ושאר דברים אחרים אף שהם חשובים יותר".
 באותו אופן נוכל להסביר מדוע אע"פ שמצפה מתי תכבה נרו לא נאמר שהואיל והונח לשעה לא יהפוך הנר לבסיס משום שעיקר שימושו בשביל השלהבת וממילא תמיד הוא טפל לשלהבת ובטל תורת כלי דידיה לכל השימושים האחרים.

ה. בסיס שכל שימושו לצורך האיסור:

באותו אופן נוכל להבין מדוע במציאות שכל תשמישו של הבסיס הוא לצורך האיסור והוא מקומו הטבעי של האיסור, הבסיס יאסר, ואע"פ שהונח שם האיסור לכאורה שלא מדעת, כגון שנשכח שם כפי שכתב תוס' (ד"ה דאית ביה מ"ה ע"ב) וז"ל: "דאית ביה (בכלוב) ביצת אפרוח חשיב כמו מניח ולא כשוכח משום שכלום עשוי אלא לתרנגולין ואין זה כשוכח אלא כמניח ואסור". ואותו דין יהיה בארנק שנמצא בו כסף בע"ש אע"פ שנשכח שם הכסף מע"ש יאסר הארנק הואיל וזהו מקומו הטבעי והרגיל של הכסף, ועיקר יעודו של הארנק הוא זה.

א"כ במציאות שהכלי מראש מיועד לאיסור, ממילא באופן אוטומטי הוא טפל לו ולא צריך את דעת האדם בהנחה כבמניח על היתר רגיל שאינו מיועד דוקא לאיסור ששם ע"מ לאוסרו צריך לבטל את תורת הכלי ממנו בפועל ממש ע"י מעשה הנחה מכוון.

ו. הסבר שיטת רש"י במצבי הביניים ע"פ ר' עקיבא איגר

מתוך קושיה על דברי רש"י (שבת קכ"ה ע"ב), מסביר ר' עקיבא איגר במקרה שאדם הניח מדעת כיסוי כלומר שההיתר אינו טפל לאיסור אך האיסור משמש להיתר, אמנם אין ההיתר הופך להיות בסיס לדבר האסור, אולם להגביה ממש ולטלטל יהיה אסור, אך לנער יהיה מותר. והביא רע"א ראייה ליסוד זה מדברי התוס' (ד"ה פוגלא קכ"ג ע"א) שכתב לחלק וז"ל: "דבמניח ע"מ ליטול בשבת אף דלא הוי בסיס ומותר לנער, מ"מ לא הוי כשוכח ממש ואסור בטלטול החבית והאבן שעליו, דלא היה לו להניח באותו ענין דיצטרך לטלטלו". באותו אופן, אומר רע"א, מחלק רש"י "דנהי דהיכא דההיתר אינו משמש לאיסור לא מקרי בסיס מ"מ מותר רק בניעור אבל לא בטלטול גמור וחלוק בזה משוכח".

על פי זה נוכל גם להבין את השוני שבדברי רש"י בין דף מ"ט ע"א לדף נ"א ע"א. בדף מ"ט דיבר רש"י על ניעור ולכן התיר לנער את הכיסוי אע"פ שהונחו על גביו גיזים שהם איסור. ואילו בדף נ"א, שכיסה בדבר שאינו ניטל ולא יכול לנער ורוצה להגביה את הקדירה כפי שמפורש בדברי רש"י, במצב כזה לא יוכל לעשות כן, משום שהניח את האיסור לדעת בערב שבת ע"ג ההיתר, והיה צריך לדאוג לכך שלא יזדקק להגביה ממש.

נראה לומר (וכך עולה גם מדברי רש"י בדף מ"ט), שכל מה שאמר רש"י (שם) שבמניח אע"פ שדעתו ליטלו בשבת הופך הבסיס לאסור, כל זה רק בטלטול והגבחה ממש כפי שכתב שם רש"י במפורש אבל לנער לא כתב רש"י לאסור.

לפי זה יתורצו גם הקושיות שהקשה תוס' בדף נ"א (ד"ה או) על רש"י, ואדרבה בענין זה מודים גם תוס' שאע"פ שדעתו ליטלו, להגביה ממש אסור.

במצבי ביניים אלו (מניח ע"מ ליטול / האיסור משמש את ההיתר) צריך להגדיר את סיבת האיסור לא מצד טפילות הבסיס ביחס לאיסור המונח עליו, אלא רק מצד איסור התעסקות במוקצה עצמו ללא כל קשר לבסיסו.

לסיכום שיטת רש"י

נגדיר בסיס לדבר האסור:

א. כשהבסיס משמש את האיסור ואז נעשה טפל לו ומקבל לגמרי את כל דיני

המוקצה.

ב. כשהבסיס אינו משמש את האיסור, אך זקוק לו, או שהונח האיסור ע"ג הבסיס לצורך שעה, לנערו יהיה מותר אבל להגביהו לא.

ז. הגדרת בסיס לדבר האסור ע"פ שיטת הרמב"ן

ע"פ הרמב"ן במלחמות ושבת פ' י"ז וכן בשט"מ במסכת ביצה וב' ע"א נלמד יסוד חדש בהגדרת בסיס לדבר אסור. וז"ל השיטה: "דבשני ענינים נעשה בסיס לדבר האסור, כגון שיש חשיבות בסיסות עליו כדאמרן במעות שע"ג הכר, ואע"פ שאין הכר צריך למעות או אפילו אין בענין חשיבות בסיסות כיוון שהוא צריך לו נעשה בסיס כאבן שע"פ החבית, שהחבית צריכה לאבן ואע"פ שאין באבן חשיבות כלל, וכגון אבן שבקירויה דאי לא מהדקא שפיר אסור לטלטלה משום דצריך לה שמכריעה במים ודולה, ואע"ג דקירויה עיקר ואפ"ה כיון שצריך לאבן מיתסר".

עולה מדברי הרמב"ן בניגוד לשאר הראשונים, שאם אדם הניח איסור ע"ג בסיס המותר והבסיס זקוק לאיסור, אע"פ שברור ללא כל צל של ספק שהבסיס עיקר ואין הוא הופך טפל לאיסור, על כל פנים הוא נאסר ומקבל את כל דיני המוקצה.

ואפשר לומר שסברתו היא, שנוצרה פה כעת מציאות חדשה של איסור והיתר המעורבים יחדיו, משום שלאיסור יש חשיבות ביחס לבסיס וקיימת זיקה ביניהם שהרי ההיתר נצרך לו, וא"כ הם הפכו עכשיו לדבר אחד שלא ניתן להפריד אותו בשבת כי לא ניתן לטלטל את האיסור בהדיא. ממילא, נהיה כלי חדש שכולו אסור, משום שהאיסור ניתן לדעת על ההיתר ואז קיימת זיקה ביניהם.

יתכן שעפ"י יסוד זה נוכל להבין את שיטתו היחודית של הרמב"ן שבסוגית טלטול "כנונא אגב קיטמא" ומ"ז ע"א.

בניגוד לשאר הראשונים שהסבירו את סיבת ההיתר לטלטל את הכנונא בשבת הואיל ונעשה בסיס לדבר המותר (אפר שהוכן בע"ש) והאסור (שברי עצים), הסביר הרמב"ן: "והפירוש הנכון כך הוא, שהאפר שבמחתה הוסק בשבת וטלטול המחתה עצמה מותר כר"ש בנר, וקמ"ל שאין האפר ראוי מערב ומטלטל הוא אגב כלי, שלא נעשה הכלי בסיס להן מערב יו"ט לדעת והן בטלין אגב כלי. וכן קיטמא דלא חשיבי, ואפילו שברי עצים דחשיבי קצת, מטלטלי אגב כנונא, דכולהו בטלי אגב כלי דאין נטילת הכלי בשבילן כלל אלא בשביל עצמו".

אפשר לומר שגם כאן הרמב"ן לשיטתו. כל מה שהופך דבר לחיות בסיס לדבר האסור זו הזיקה והחיבור לדעת שיש בין האיסור והחיתור אבל במציאות שלא נוצרה כלל זיקה כזו, אין הבסיס נאסר. ולכן בכנונא, כיוון שלכלי עצמו יש עוד שימושים נוספים והאפר ושברי העצים אע"פ שהן מוקצים וחשובים קצת לא אוסרים אותו כלל, משום שלא הונחו לדעת ומעולם לא נוצרה כל זיקה ביניהם ובין הכלי בו הם נתונים.

ח. סיכום

בסיס לדבר האסור יוגדר:

א. כשהבסיס המותר הופך לחיות טפל לאיסור, וממילא בטלה תורת כלי ממנו וכל השימושים המותרים בטלים, משום שכל ישותו של הכלי המותר הינה לשמש את האיסור. ולכן דוקא במניח לדעת אפשר לומר שמתבטלת תורת כלי מהבסיס, אבל בשוכח לא. וכן דוקא כשהניח בעל הבסיס את המוקצה עליו או שהונח לדעתו. וכן

במציאות שהבסיס משמש איסור והיתר כאחד לא מתבטלים השימושים המותרים של הכלי וממילא עדין תורת כלי עליו.

ב. על פי שיטת הרמב"ן - גם כשאין הבסיס הופך טפל לאיסור אבל הבסיס נצרך לו, כגון גיזי צמר המונחים על גבי הקדירה, אע"פ שהקדירה עיקר כיוון שישנה זיקה לדעת בין האיסור וההיתר נוצרה פה מציאות חדשה של היתר ואיסור שלא ניתן להפריד ביניהם, ועל כן נאסר גם הבסיס.

ג. הגדרנו עפ"י רש"י שני מצבי ביניים:

1. הונח בערב שבת ע"מ ליטלו בשבת.
2. מצב בו האיסור משמש את הבסיס המותר.

במקרים אלו אין הבסיס הופך להיות בסיס לדבר האסור, ולכן לנער את המוקצה מעליו מותר. אולם להגביה את הבסיס במצב שהיה יכול למנוע הגבהה זו בערב שבת נאסור, אולם רק מצד האיסור להתעסק במוקצה ולא מצד חלות של איסור על הבסיס.

לשיטת תוס' חילוק זה נכון רק במניח בע"ש ע"מ ליטלו בשבת.

